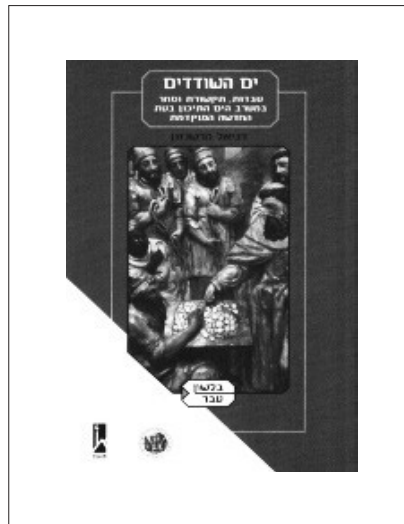

לשודדים. הללו תקפו את ספינותיהם או שבו אותם בפשיטות על כפרים ועיירות חוף. על פי רוב התנהלו השבייה והשעבוד בהתאם לקווי המתאר של היריבות הבין-דתית. יורדי ים נוצרים ומוסלמים פעלו באופן עצמאי או מטעמים של שליטים במגרב או באירופה, שבו את בני הדת היריבה, הובילו אותם לארצותיהם ומכרו אותם לעבדות או החזיקו בהם בציפייה לכופר. על שבויים רבים נכפתה עבודת פרך והם נאלצו לחתור בספינות השודדים והשליטים, ואילו אחרים נקנו על ידי אדונים פרטיים והועסקו בעבודות ובמלאכות שונות. נוכחותם של שבויים מעברו האחר של הים הייתה דבר שבשגרה בערי החוף של המגרב ודרום אירופה. מרבית השבויים סיימו את חייהם בנכר, אך היו ביניהם שהצליחו לשוב למולדתם, לאחר שנפדו בכסף או הוחלפו בשבויים בני הדת היריבה.

ים השודדים: עבדות, תקשורת וסחר במערב הים התיכון בעת החדשה המוקדמת (להלן: ים השודדים) מבוסס על מחקר ארכיוני מעמיק ורחב היקף. הרשנזון ניתח מאות רבות של תעודות היסטוריות העוסקות בשבייה ובפדיון, ובכלל זה תזכירים והתכתבויות של פקידים, סוחרים ואנשי דת, מכתבים וחיבורים אוטוביוגרפיים שנכתבו בידי שבויים, עתירות של קרובי משפחה וחקירות אינקוויזיציה של שבויים נוצרים ששבו לארצם. באמצעות מסמכים אלו משחזר הספר לא רק את תהליך השבייה וחווית החיים בשבי, אלא גם את מכלול הפרקטיקות, האינטראקציות ורשתות הפעולה שהתהוו סביב המאמצים לארגן את פדיונם של השבויים, או מה שהרשנזון מכנה "הכלכלה הפוליטית של הפדיון".

ינאי ישראלי

פדיון שבויים וההיסטוריה של הים התיכון

דניאל הרשנזון, **ים השודדים: עבדות, תקשורת וסחר במערב הים התיכון בעת החדשה המוקדמת, תרגום: ברוריה בן ברוך (ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, 2022), 362 עמודים**

ספרו החשוב של ההיסטוריון דניאל הרשנזון, שראה אור לאחרונה בתרגום עברי, שופך אור על עולם השבייה ופדיון השבויים בים התיכון בעת החדשה המוקדמת. כשלושה מיליון בני אדם, נוצרים ומוסלמים שחיו משני עברי הים התיכון, איבדו את חירותם בין המאות החמש-עשרה והתשע-עשרה, לאחר שנפלו קורבן

אף על פי שהוא נשען בעיקרו על מקורות ספרדיים, **ים השודדים** מגולל סיפור הרחוק מלהיות ספרדי גרידא. למעשה, חלק מחשיבותו וחדשנותו של המחקר הנוכחי טמון במסגרת האנליטית שהוא מאמץ, המבקשת לחרוג מהתבוננות בעיר מסוימת או בשבויים בני קהילה אחת, כדי לבחון את פעולות הגומלין בין אוסף של שחקנים ים תיכוניים; או במילותיו של המחבר: "שחזור הרשתות שחיברו בין שבויים, שובים, בעלי עבדים, קרובי משפחה ושליטים מאפשר לנו לראות את הכלכלה הפוליטית של הפדיון ואת התהליכים שבאמצעותם ביקשו אותם שחקנים לעצבה" (עמ' 16). חרף האתגר המתודולוגי, הנעוץ במיעוט המקורות הארכיוניים ששרדו ממדינות המגרב של העת החדשה המוקדמת, הרשנון מציע שחזור משכנע של נקודות המבט והגיונות הפעולה של אנשים, קהילות ומוסדות צפון אפריקניים. הללו תופסים מקום מרכזי בניתוח המוצע בספר לצידם של שחקנים חברתיים ופוליטיים מאירופה הנוצרית.

עולם השבייה ופדיון השבויים המצטייר ב**ים השודדים** הוא עולם המבוסס על תקשורת ומגע אינטנסיביים בין שני צידי הים התיכון. אחת התובנות המעניינות העולות בספר קשורה בתפקידה המרכזי של הכתיבה בחוויית השבי. הרשנון טוען כי הקרבה הגאוגרפית בין חופי המגרב לדרום אירופה – המרחק בין דרום ספרד ומרוקו, למשל, מגיע לעיתים ל־15 קילומטרים בלבד – הובילה לדינמיקה ייחודית שבה שבויים בצידו האחד של הים נותרו לעיתים קרובות בקשר עם משפחותיהם בצידו האחר. להבדיל מהשבויים שהובלו לאירופה ולעולם האטלנטי מאפריקה

שמדרום לסהרה ונותקו לחלוטין מקהילות המוצא שלהם, שבויים מוסלמים ונוצרים בים התיכון כתבו בקביעות לקרוביהם וניסו לקדם את פדיונם. סוחרים, אנשי דת ודיפלומטים שפעלו כמתווכים בעסקאות חילופי שבויים, וגם שבויים שיצאו לחופשי ושוב לארצם, נשאו מכתבים והעבירו אותם לקרובים ולבני משפחותיהם של שבויים אחרים. במקרים רבים לא התנגדו בעלי עבדים מוסלמים ונוצרים לתקשורת זו, אלא אף עודדו אותה בניסיון להשיג כופר או להעלות את גובהו.

לפרקטיקות השבייה והפדיון היה אם כן אפקט אינטגרטיבי. לטענתו של הרשנון, פרקטיקות אלו המריצו את החליפין בים התיכון והניעו ושימנו את גלגלי המסחר, שכן העיסוק בפדיון נתן הכשר למסחר עם מי שהוגדר אויב. זאת ועוד, הרשתות שהתהוו סביב מאמצי הפדיון כוננו בריתות, ואלה חצו לעיתים את הגבולות הבין־דתיים, למשל כאשר קרובי משפחתם של שבויים נוצרים ומוסלמים משני עברי הים פעלו במתואם כדי להחליפם זה בזה. במילים אחרות, השבייה קרעה באלימות פרטים מקהילותיהם, אך בה בעת היא גיבשה מערך ענף של קשרים ויחסי גומלין, תחזקה אותו והעצימה אותו. **ים השודדים** קושר את התהליכים הללו לתהליך התגבשותו של הים התיכון כאזור. הרשנון טוען כי מאחר שפרקטיקות של שבי ופדיון חיברו בין יחידים ובין קהילות משני צידי הים והכוונו את האופנים שבהם אנשים, סחורות ומידע נעו לאורכו, הן עיצבו את הים התיכון של העת החדשה המוקדמת כמרחב חברתי־היסטורי. במובן זה, **ים השודדים** מציע "היסטוריה המתרחשת בתוך הים התיכון וגם היסטוריה של הים התיכון" (עמ' 9).

עיקר הדיון בספר מתרכז במערב הים התיכון במאה השבע־עשרה. שוד ימי ושעבוד רווחו באזור במשך מאות שנים, אולם שביתת הנשק שנחתמה בין ההבסבורגים לעות'מאנים ב־1581, כעשור לאחר קרב לֶפֶנטו, סימנה את פתיחתו של עידן חדש ביחס לדפוס השבייה והפדיון בים. את מקומם של ציי המלחמה הגדולים תפסו בתקופה זו ספינות הקורסרים, שודדי ים שפעלו בחסות המדינה. בהשוואה לציים האימפריאליים, הקורסרים לכדו פחות שבויים בכל היתקלות בים, אך הם עשו זאת לעיתים תכופות יותר. התוצאה הייתה גידול במספרם של השבויים משני צידי הים, לצד התפתחותו של מערך מורכב ומבוזר יותר של פדיון שבויים. בניגוד לתפיסה היסטוריוגרפית רווחת, ולפיה היה הים התיכון במאה השבע־עשרה אזור מפוצל שאופיין במגעים דלילים בלבד בין אירופה למגרב, הרשנון מראה כיצד התהליך שהחל עם שביתת הנשק של 1581 "לא גרם לנתק בין חלקיו השונים של האזור, אלא העצים פרקטיקות ימיות חוצות־גבולות [...] יצר רשתות מידע חדשות ועיבה רשתות קודמות, ובכך יצר חיבורים בלתי מתוכננים ובלתי צפויים בין צפון אפריקה לדרום אירופה" (עמ' 284). תזה היסטורית אחרת גרסה כי במאה השבע־עשרה הפך הים התיכון מאזור של עוינות דתית למרחב כלכלי הנשלט בידי כוחות השוק. **ים השודדים**, לעומת זאת, מדגים כיצד המשיך מערך השבייה והפדיון למלא תפקיד מרכזי בעיצובו של האזור, וכי נוכחותם הגוברת של סוחרים אנגלים, צרפתים והולנדים בים התיכון לא החליפה "את המחויבות החברתית, המנגנונים הדתיים, הפוליטיקה האימפריאלית או השחקנים המקומיים בתקופה שבה האזור הפך למרחב כלכלי בינלאומי" (עמ' 285).

הספר מאורגן בשבעה פרקים. שלושת הפרקים הראשונים דנים בתהליכי השבייה והפדיון ובאינטראקציות בין השחקנים השונים שהשתתפו בהם. פרק 1 עורך ניתוח השוואתי של חיי שבויים נוצרים ומוסלמים מרגע הנפילה בשבי. הפרק דן בצורות השעבוד ובחוויות השבי, ובכלל זה בהשפעתן של המרות דת על חיי השבויים. הרשנון

טוען כי חייהם של שבויים בשני צידי הים היו מאופיינים בניעות גדולה יותר ממה שנהוג לעיתים לדמיין: "עבדים נוצרים ומוסלמים כאחד, נעו ללא הרף בין בעלים ותעסוקות ובין מקומות, הן באזור כולו והן בתחומי העיר. העבדות במערכת זו לא הייתה מצב סטטי אלא דינמית" (עמ' 66). ניעות זו תרמה להתפתחותן של רשתות חברתיות נרחבות, ובזכותה היו השבויים למקור חשוב של ידע מקומי. פרק 2 מתמקד בסוכני הפדיון, ובמיוחד בפעולותיהם של סוחרים ונוזרים נוצרים. הפרק מנתח את הקשרים ההדוקים שהתקיימו בין פדיון שבויים ובין מסחר ודן בוויכוחים ובביקורת הפנימית בספרד על עסקאות שבויים. בעוד הכתר הספרדי גינה רשמית את המסחר עם המגרב, מלכי ספרד אפשרו והכשירו בפועל את המשך הפעילות המסחרית ותבעו לעצמם נתח מהרווחים. הם אף תרמו להרחבת המסחר והמגעים עם המגרב באמצעות מימון מאמצי פדיון. פרק 3 בוחן את השלבים השונים בתכנון, בקידום ובהוצאה לפועל של עסקאות כופר וחילופי שבויים ואת הקשיים והסכנות שהתגלו בצידי בין השאר, הפרק מתאר את הדרכים השונות שבהן עבדים נשאו ונתנו עם אדוניהם על גובה הכופר ואת המנגנונים שהתקיימו בשני צידי הים ופעלו לבניית אמון באמצעות אכיפת הסכמים.

שלושת הפרקים הבאים מעמיקים את הדיון על הקשרים בין שבייה, ידע ותקשורת. פרק 4 מתמקד בכתיבה כאסטרטגיית הישרדות מרכזית של שבויים וכמימוש של יכולת פעולה. באמצעות שליחת מכתבים לקרוביהם מעבר לים ניסו השבויים לקדם את פדיונם, אלא שלמידע שהועבר במכתבים אלו נודעה לעיתים משמעות רחבה יותר. שבויים שמסרו מידע על גורלם של שבויים אחרים בני אותה העיירה או אותו האזור המשיכו למלא תפקיד בחיים החברתיים של קהילות המוצא שלהם. כך למשל, דיווחים על מקרי מוות או המרות דת של שבויים היו קריטיים במיוחד לבני זוג מצידו האחר של הים, שכעת יכלו להינשא מחדש. נוסף על כך, שבויים ספרדים במגרב כתבו מכתבי המלצה לשבויים משוחררים.

מכתבים אלו שימשו מעין "תעודת ביטוח" למקרה שהשבוי לשעבר ישוב לספרד ויחקר בידי האינקוויזיציה בחשד להתאסלמות. כתיבת מכתבי המלצה עבור עבדים משוחררים שנחשדו בהתאסלמות הפכה את השבויים למקור של סמכות. כתיבה זו גם אפשרה להם לקשור קשרים עם העולם המוסלמי שסביבם ולעיתים אף לשפר את תנאי השבי. פרק 5 מראה כיצד תלונות על פגיעה בשבויים או בתנאי השבי בצידו האחד של הים הובילו לעיתים לפעולות תגמול נגד שבויים בצידו האחר. מניית זה עולה שמעשי אלימות נגד שבויים שנתפסו לפעמים כחסרי היגיון, ובכלל זה המרות דת בכפייה, הוצאות להורג או התעללות בגופות, היו לעיתים חלק ממערכת יחסי גומלין אלימה, שיצרה מעין מאזן אימה בין קהילות משני עברי הים. פרק 6 חוזר לשאלת הכתיבה כדי לבחון את מקומם של שבויים נוצרים כמקור של ידע על המגרב. בין השאר הפרק מראה כיצד אנשי ממשל בספרד החלו להסתמך על מידע צבאי ואסטרטגי שמקורו בשבויים.

בפרק החותם את ים השודדים חוזר המחבר לדון בכמה מן הטענות המרכזיות בספר באמצעות בחינה מקרוב של פרשה אחת, שעניינה הניסיונות הכושלים להביא לפדיונה של נערה אלג'יראית בשם פאטמה, שנשבתה בידי כוח ימי מגנואה ב־1608. הרשנון מראה כיצד סיפורה של פאטמה הניע רצף של מהלכים ומהלכי נגד משני צידי הים בערבו שורה של מתווכים, מוסדות ודמויות בעלות השפעה פוליטית. כך למשל, בתגובה להפרת הסכם שבמסגרתו הייתה אמורה פאטמה לחזור למשפחתה, עצרו הרשויות באלג'יר קבוצה של נזירים נוצרים, שעסקו בפדיון שבויים. העצורים ניסו להביא להחלפתם בנערה, אך כשלו. כשלו גם מאמציהם להביא להחלפתם בפקיד עות'מאני רב דרג, שהוחזק כשבוי בידי הספרדים, שכן אחד מאצילי ספרד תבע מהמלך להחליף את הפקיד בבנו השבוי באלג'יר. ניתוח פרשה סבוכה זו על סיפורה המצטלבים מאפשר להרשנון להדגים כיצד "שחקנים פוליטיים ספרדים, אלג'יראים ומרוקאים, מוסדות

פדיון כנסייתיים, סוחרים יהודים ומוסלמים ושבויים – כל אלה עיצבו את הכלכלה הפוליטית של הפדיון בים התיכון של העת החדשה המוקדמת תוך כדי שיתוף פעולה ותחרות זה עם זה בהליכי פדיון חופפים" (עמ' 255).

עושרם של הסיפורים והמקורות, המעבר בין רמות שונות של ניתוח – מקומי, אזורי ואימפריאלי – וההסברים והשחזורים ההיסטוריים המפורטים שמעמיד המחבר הופכים את הקריאה בים השודדים לחוויה מרתקת. כעבודה בהיסטוריה חברתית, הספר מראה כיצד אנשים מן השורה ניסו בדרכים רבות תושייה להתמודד עם תוצאותיה של האלימות שקרעה אותם או את קרוביהם מקהילותיהם וארצותיהם ודנה אותם לחיי שבי ועבדות. אחת התובנות היפות שהרשנון מפתח בהקשר זה היא שהכלכלה הפוליטית של פדיון השבויים לא הוכתבה רק בידי שליטים, אלא הייתה התוצאה של אינספור אינטראקציות בין שבויים, בעלי עבדים, מתווכים וקרובי משפחה. במלאם תפקיד מרכזי בהתעצמות יחסי החליפין והקשרים בין צפון אפריקה ובין דרום אירופה, עיצבו הללו את פניו של הים התיכון.

ד"ר ינאי ישראלי מלמד בחוג להיסטוריה ובמרכז פרנקל ללימודי היהדות באוניברסיטת משיגן. מחקריו עוסקים בהיסטוריה של העולם האיברי בשלהי ימי הביניים וראשית העת החדשה המוקדמת.

israeli@umich.edu